

Mr. sc. Shefqet RIZA

KRYENGRITJA E VITIT 1910 NË KRIJIMTARINË LETRARE

Sot e njëqind vjet më parë Kaçaniku ishte arenë e një lufte të ashpër për çlirimin kombëtar kundër pushtuesve osmanë. Sulmi kryesor u bë më 30 prill të vitit 1910 te Guri i Shpuem në Grykën e Kaçanikut. Ushtria osmane nën komandën e Shefqet Turgut Pashës kishte ndërmarrë një sulm të përgjithshëm kundër kryengritësve shqiptarë të udhëhequr nga Idriz Seferi. Guri i Shpuem në Grykën e Kaçanikut ishte pikëqëndresa e kryengritësve shqiptarë dhe kjo pikë strategjike synohej të pushtohej gjithandej nga ushtria osmane e përbërë prej rreth 30000 ushtarëve. Sulmit të përgjithshëm nga pesë drejtime kjo ushtri i parapriu me rrënimin dhe djegien e disa fshatrave përreth Kaçanikut ku kishin mbetur vetëm gratë, fëmijët dhe pleqtë të cilët kjo ushtri i masakroi në mënyrën më të tmerrshme. Jehona e kësaj kryengritjeje dhe e shumë kryengritjeve të tjera në Kosovë gjatë viteve 1908 – 1912 u vulos edhe në imagjinatën ose pjellën e mendjes së krijuesve tanë në këngët historike të kënduara nga rapsodët popullorë. Në këngën “Na u nis pushka n’Kaçanik” rapsodi popullor kështu e përjetëson këtë luftë:

*Na u nis pushka n'Kaçanik
 Kaçanikut i raftë pika.
 Nuk e ditka çka asht frika,
 U vranë me pushkë, u therrën me thika,
 U therrën me thika nand sahat,
 Dersa ra kali n'not në gjak.*

Në përfundim të këngës imazhi i kryengritësve pasqyrohet në vargjet:

*Në Gjakovë po u raka teli,
 Në Stamboll po shkon haberi;
 Shkon haberi n'shtatë krajli:
 - S'mund e shkela ket Shipni,
 S'mund e shkela ket soj robit,
 S'pom druen pushkën as s'pom druen topim!*

(“Na u nis pushka n'Kaçanik”)

Një këngë tjetër shumë e njohur dhe e popullarizuar në ditët tona është ajo e etnomuzikologut shkodran Pjetër Gaci me titull “Kaçanik, o shkamb e gurë”, që gati-gati tingëllon si marsh i luftës, në vargjet e së cilës thuhet:

*“Turren trimat nga Kabashi,
 Nga Lubishta e Stagova,
 Th'rret me t'madhe Dërgut Pasha,
 Ndhmë sulltan se sot mbarova”*

dhe me refrenin shumë domethënës “*Kaçanik, o shkamb e gurë/Vritesh e pritesh për flamur/Për flamurin e Skenderit*”, etj. pasqyrojnë gjendjen reale se në këtë luftë kishim marrë pjesë shumica e meshkujve të shumë fshatrave të trevave të Gjilanit, Vitisë, Kaçanikut e më gjerë.

Shtrohet pyetja: Ai i prin krijuesi kohës apo koha i prin krijuesit? A duhet krijuesi t'i prijë kohës apo koha t'i prijë krijuesit për t'i vulosur ngjarjet dhe të bëmat në krijimtarinë e tij. Këtë pyetje hipotetike nuk mundemi as ta pohojmë dhe as ta mohojmë. Ka krijues revolucionar që i prijnë kohës, ka të tjerë që shkojnë krahas me të, por ka edhe të tjerë që s'i prijnë fare dhe për këtë kategori themi se i ka shkelur koha.

E gjithë kjo është çështje e koncepcioneve, e ambicieve, e synimeve dhe e parimeve të vetë krijuesit, qoftë krijues anonim, qoftë i letërsisë së shkruar. Secili krijues e ka botën e vet artistike dhe individualitetin e vet krijues.

Një numër mjaft i madh i krijuesve botërorë dhe i krijuesve tanë janë njëherësh krijues të mëdhenj dhe revolucionarë të mëdhenj në artin e tyre. Krijimet e shumë poetëve tanë gjatë viteve të tmerrshme të rezistencës dhe të kryengritjeve kombëtare qenë bërë himn dhe manifest kombëtar, sepse ato lidheshin ngushtë me detyrat që shtronte lëvizja për çlirimin e atdheut. Te krijuesit tanë të mëdhenj të të gjitha fushave dhe të të gjitha gjinive kohëve të ndryshme ndikuan në mënyrë të veçantë kryengritjet e mëdha të këtyre viteve dhe ata shkuan bashkë me kohën dhe i vulosën këto ngjarje të bujshme në veprat e tyre që s'e humbin vlerën asnjëherë. Ngjarjet e mëdha të kryengritjeve 1910-1912 u bënë burim frymëzimi për krijuesit atdhetarë. Për rolin militantë të letërsisë së atyre viteve dhe të asaj kohe shquhen veprat e Asdrenit, Çajupit, Hilë Mosit, Loni Logorit, Mihal Gramenos, Ndre Mjedës, Lasgushit, Mitrush Kutelit dhe disa të tjerëve, ndërsa këto kryengritje ishin dhe mbetën burim frymëzimi i shumë krijuesve të rinj, madje deri në ditët tona të sotme, që do të thotë se edhe pas njëqind vjetëve krijuesit revolucionarë nuk pushojnë së shkruari për Kaçanikun dhe për bëmat e trimëritë e mëdha të udhëheqësve të kryengritjes e të luftëtarëve të saj. Lufta e Kaçanikut është skalitur nga shumë krijues të atëhershëm të kohës, por edhe të sotëm. Nga të sotmit

mjafton të përmendim Fatos Arapin dhe vjershën e tij “Kaçaniku”; Dritëro Agollin me vjershat “Gjaku i rastësishëm”, “Tespihët e Idriz Seferit”, “Këngë për Kosovën”; Bedri Hysën me vjershën “Te Guri i Shpuem”, Rexhep Hoxhën dhe vjershën “Kaçanik shkëmb me flakë”, Ali Podrimjen me vjershën “Rektimë”. Gjyzepe Delganon me vjershën “Kaçaniku”, Sabri Hamitin me vjershën “Kosova”, Berat Luzhën me vjershat “Kaçaniku” dhe “Dialog me Kaçanikun” të shkruar në malet e Drenicës më 1998 gjatë luftës së lavdishme të UÇK-së dhe Agim Bajramin, komandant Zefin e UÇK-së të Zonës Operative të Jezercit, i cili ra heroikisht në luftë me xhandarmërinë së bashku me Xheladin Kurtin dhe Besnik Beguncën, e që në burgun e Gjurakovcit më 1990 kishte shkruar vjershën “Vatra ime”, pra për Kaçanikun. Një antologji e tërë mund të hartohet me krijimet e krijuesve, që i paraprinë ngjarjeve të asaj kohe, që shkuan krahas me të dhe që vazhduan të shkojnë pas shumë viteve të asaj kryengritjeje të përgjakshme e të paharrueshme për çlirim kombëtar e të trojeve etnike shqiptare. Po sa e sa vjersha janë shkruar nga krijuesit e rinj për heronjtë dhe luftëtarët e këtyre kryengritjeve, si Idriz Seferin, Isa Boletinin, Hasan Prishtinën, Bajram Currin e të tjerë. Në sa drama, piktura e skulptura janë skalitur figurat e këtyre kryetrimave të vitit 1908-1912.

Çka të thuhet për operën “Goca e Kaçanikut” të kompozitorit Rauf Dhomi? Kjo është vepër muzikore e para e llojit të vet në Kosovë me tematikën e këtyre kryengritjeve.

Po ashtu, çka të thuhet për romanin më të ri historik “Kalorësi i Karadakut” të shkrimtarit Ibrahim Kadriu?

I frymëzuar nga këto ngjarje dhe luftëra, Ibrahim Kadriu arriti që në 160-vjetorin e lindjes dhe 80-vjetorin e vdekjes së Idriz Seferit (dy jubile të rëndësishëm) të shkruajë një roman të shkëlqyeshëm historik, ta kompletojë, ta skalitë dhe ta përjetësojë figurën heroike të Idriz Seferit, pra ngjashëm me bustin e skalitur me pasion e dashuri nga profesori i skulpturës i

Fakultetit të Akademisë së Arteve Ismet Jonuzi, të cilin e zbuluam sot pikërisht në Kaçanik, aty ku fillon Gryka e Kaçanikut.

Nuk bën pa e përmendur bustin madhështor të Idriz Seferit të punuar nga Odhise Paskali, i cili më 1980 ia dhuroi Kosovës, e që sot qëndron në parkun e Zhegrës, në vendin ku gjendet varri i kryetrimt tonë.

Asdreni shkruante:

*“S’ka punë m’e shejtnueme
për athen’ kur lufton,
si dhe për t’lulëzumun
gjuhën q’e kuvendon”,*

e poeti tjetër, Lasgush Poradeci kështu shprehej:

*“Dhe puth Kuvëndin në Junik
Ku ngrihet kombi peshë,
Ku rend me vrap në Kaçanik
Kosova burrëreshë”.*

Janë vargje emblematike të dy krijuesve të mëdhenj – Asdrenit e Lasgushit - si lapidar kujtimi për brezat që do të vijnë, është një pasuri kombëtare me vlera të pakrahasueshme për kryengritjet e lavdishme të popullit tonë për të kaluarën e largët dhe të afërt.

Poema “Liria” (1937) e Mjedës e botuar pas ngjarjeve të kryengritjeve të bujshme të Malësisë së Mbishkodrës në vitin 1911, në qendër të saj ka lëvizjen kryengritëse shqiptare, por që e drejton vargun e vet jo vetëm kundër pushtuesve, po edhe kundër çifligarëve shqiptarë dhe ai shpresonte se me çlirimin kombëtar do të vinte edhe çlirimi nga shfrytëzuesit feudalë. Me vargjet “Lirim, lirim, bërtet gjithkah Malësia” dhe “Çoni shërbëtorët e tokës..., merrni armët” Mjeda u drejtohet fshatarëve

dhe njerëzve të vegjëlisë të cilët e shihte të sigurt mbështetjen e luftës për liri dhe pavarësi të vendit.

Mihal Grameno shkroi vjersha të zjarra "Për mëmëdhenë", "Erdhi dita të luftojmë" e shumë të tjera të cilat u bënë armë e barot, por dhe mjaft popullore në të gjitha trojet shqiptare si këngë të çetave patriotike. Disa krijues, si Mihal Grameno, ishin edhe vetë pjesëmarrës të luftërave kundër pushtuesve osmanë. Mihal Grameno i kritikoi ata përfaqësues të parisë shqiptare që u bashkoheshin lëvizjeve vetëm për t'i ruajtur pasuritë dhe privilegjet e tyre, ndërsa i tradhtonin interesat kombëtare.

Hilë Mosi i parapriu kohës, shkoi bashkë me të, mori pjesë edhe vetë në lëvizjen për çlirim kombëtar pas shpalljes së Hyrijetit. Ai u bë i njohur me armë e me pendë kundër pushtuesit osman. Vargjet e tij i shquan frymëzimi dhe dashuria e madhe për luftëtarët e thjeshtë që luftuan heroikisht në kryengritjet kundër turqve. Në vitet e mëhershme por edhe në vitet aktuale të luftës ai shkroi vjersha të zjarra për luftëtarët e shquar të këtyre viteve të kryengritjes si për Bajram Currin, Isa Boletinin, Spiro Bellkamenin e shumë dëshmorë të tjerë të lëvizjeve e të kryengritjeve shqiptare të asaj kohe. Vargjet e Hilë Mosit, Mihal Gramenos, Loni Logorit e disa të tjerëve ishin përhapur me të shpejtë të rinia përparimtare shqiptare dhe ishin bërë himne atdhetarie.

Se a i prin krijuesi kohës apo koha i prin krijuesit, kjo është çështje e vizionit të vetë krijuesit. Poetët tanë romantikë të Rilindjes Kombëtare Shqiptare kanë trajtuar në veprat e tyre tema historike nga historia e bujshme kombëtare, i janë kthyer së kaluarës, d.m.th. kanë shkruar pas kohës, kanë zmadhuar e glorifikuar heronj e të bëma trimash legjendarë dhe këtë e kanë bërë për qëllime të caktuara kombëtare. Por në mesin e tyre ka pasur romantikë të cilët kanë paralajmëruar në një mënyrë specifike një lloj anticipimi për kohët dhe ngjarjet e ardhme, që

do të thotë i kanë parapri kohës. Nuk thuhet kot se poetët janë syri dhe veshi i kohës, që do të thotë se përqendrohen në aktualitetin e ngjarjeve të bujshme por që shpeshherë nga ky përqendrim dalin edhe shkëndijat e para parashikuese për të ardhmen. Historia e letërsisë njih shumë poetë me ambicie të tilla. Ata kanë përdorur imagjinatën e vrullshme krijuese, njohuritë dhe ngjarjet e kohës. Si futurolog, por vetëm në fushën e artit, poetët mund t'i këndojnë së ardhmes së panjohur, si Naimi p.sh. Naim Frashëri dhe të tjerë, duke përkujtuar të kaluarën e lavdishme dhe duke u bërë iluministë të kohës, kanë shpresuar një të ardhme më të mirë për atdheun dhe për kombin, do të thotë se në njëfarë mënyre i kanë paraprirë kohës dhe ardhmërisë sonë kombëtare. Në fushën e psikologjisë individuale, si Naimi e Samiu bie fjala, kanë parashikuar ndryshime kualitative të strukturës ekzistuese kombëtare, kanë parashikuar çlirimin kombëtar dhe të arritura shoqërore e ekonomike, ata kanë krijuar ideologji e programe kombëtare, mentalitete dhe ndjeshmëri të reja të ardhshme me intuitën e tyre imagjinateve kreative. Prandaj arrijmë në konkluzionin: A i prinë apo s'i prinë poeti kohës, kjo çështje lidhet me konceptimin e tij krijues. Qenësore është sa janë krijimet e tyre në frymën revolucionare, në frymën atdhetare, kombëtare. Sa janë kualitative, estetike, sa kanë vlerë. Sa është krijimtaria e tyre si vlerë e papërsëritshme, e paimitueshme në totalitetin krijues artistik. Se a ritmon me kohën apo ecën përpara, poezinë e vlefshme revolucionare, kombëtare, për çlirimin e atdheut e duam të gjithë. Me vargjet e saj si himn luftëtarët kanë shkuar në front. "Profetizim" ose jo, e ardhmja dhe frymëzimi për atdhetaren dhe kombëtaren përmes artit potencialisht janë të realizueshme.

Këngët popullore historike në mungesë të kronikave luftarake, që zakonisht përcillnin proceset luftarake, në rastin tonë konkret luajtën dhe ruajtën në mënyrë specifike kujtimet e shenjta e të shtrenjta për sakrificat kombëtare atdhetare të shumë

e shumë kryengritjeve e betejave, të heronjve e dëshmorëve që ranë në fushëbeteja më të rrepta fytafyta me armiqtë, duke treguar heroizma të rralla si Isa Boletini, Idriz Seferi, Hasan Prishtina, Bajram Curri e të tjerë të këtyre kryengritjeve. T'i rikujtojmë këngët e Dervish Shaqës, legjendës së këngës kosovare për Kosovën dhe trimat e saj. A ka vargje më revolucionare, më kuptimplota se:

*“Oj Kosovë mos thuej marova,
Se djemtë tu ende janë gjallë
N'kamë asht çue e rreptë Kosova
E ban luftën ballë për ballë”,*

ose

*“Pasha besën, pasha bukën
ka ardhë koha me rrok pushkën”.*

Dervish Shaqa me këngët e tij kishte hyrë në kufijtë e legjendës. Me sharkinë e tij këndonte e këndonte ulur mbi postaqi gjer në orët e vona të mbrëmjes. “Kam qef me këndu çka m'thotë zemra e çka m'thotë shpirti”, thoshte ai, dhe shpirti ia donte këngët për Kosovën, për Kaçanikun, për këto plagë që s'i harroi kurrë. Kur i këndonte, në damarët e tij pikonte gjak e sytë i mbusheshin me lot. Kur e përfundonte këngën, ai përmes një retorike pyeste veten: “A kam ymër për në marim/Sa ta shoh kët ven n'bashkim”.

Dervish Shaqa la një vepër madhore, la gjallë këngën, la gjallë shpresën. Këngët e tij kanë përmasat e dhembjes, brengës dhe shpresës. Kënga e tij historike, epiko-lirike me sharkinë e tij tashmë si në legjenda endet nëpër truallin e Kosovës martire dhe anekand Shqipërisë, madje kudo që gjallojnë shqiptarët.

Vlerësuar sipas këngëve që na i la trashëgim, këngëtari ynë popullor përcolli hap pas hapi të gjitha ndodhitë, të gjitha baticat e zbaticat, të gjitha ngjarjet e mëdha e të vogla, kolektive e individuale, duke kënduar kësisoj historinë tonë të lavdishme; ai i këndoi çdo lëvizjeje çlirimtare dhe çdo përpjekje të të huajve për nënshtrimin e këtyre tokave dhe këtij populli liridashës. Në saje të zellit të tij do të njohim mirëfilli njeriun tonë me të gjitha virtytet dhe veset, psikologjinë e tij, shpirtin atdhetar dhe luftarak, shpirtin liridashës, njeriun e një morali të lartë të gatshëm për t'u vënë në ballë të mbrojtjes së atdheut dhe të therorizimit për truallin e tij. Këngët na kujtojnë jo vetëm trimëritë, por edhe numrin e ushtarëve të armikut, armatimin e tyre deri në dhëmbë kundër nesh, por edhe të trimave syptatrembur kundër çfarëdo epërsie të armikut.

Kështu, krijimet imagjinative kushtuar Kaçanikut dhe Kryengritjes së vitit 1910 në Kosovë, janë amaneti më i mirë për këtë qytet dhe për tërë Kosovën.

